

Considerații privind vârsta la căsătorie la românii transilvăneni în secolul al XIX-lea*

Sorina Paula Bolovan
Ioan Bolovan

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Comportamentul demografic al populației Transilvaniei în epoca modernă este departe de a fi cercetat în toată complexitatea fenomenului. De aceea se impune abordarea cât mai multor aspecte care să releve diversele componente ale istoriei populației provinciei. Căsătoria, una dintre cele 7 Sfinte Taine ale bisericii, era pentru comunitate, în societățile tradiționale, o mare ocazie socială, un prilej de sărbătoare, o întrerupere a rutinei zilnice și a privațiunilor frecvente mai tot timpul anului. Printre multiplele variabile ce defineau statutul căsătoriei, vârsta partenerilor reprezintă una dintre problemele foarte importante, datorită implicațiilor multiple nu numai în interiorul cuplului, dar și în plan spiritual, economic, social și politic-militar. Specialiștii în demografie istorică au relevat faptul că, pentru epoca modernă cel puțin, există o linie de clivaj între modelul marital al țărilor din vestul și nordul continentului european, pe de o parte, și cel al țărilor din estul și sud-estul Europei. Între dife-

* O variantă asemănătoare a acestui studiu a apărut și în volumul omagial *Mircea Păcurariu. În slujba bisericii și a neamului*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2002.

rențele constatate se pot enumera tendința bărbaților și a femeilor din Occident de a se căsători în secolele XVIII-XIX relativ târziu (între 25 și 30 de ani), existența tot acolo a unui număr mare de bărbați și femei necăsătoriți la sfârșitul vârstei de reproducere¹. În mod logic, ceea ce caracterizează modelul marital din spațiul estic și sud-estic european este vârsta mai scăzută la contractarea matrimoniului și un număr mai mic de celibatari. Evident, aceste deosebiri ascund în spatele lor două civilizații cu structuri economico-sociale, instituționale și mentalități, dacă nu opuse, cel puțin extrem de diferite.

În cele ce urmează, intenționăm să analizăm dintr-o perspectivă mai largă această problematică a vârstei la care se căsătoreau românii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o perioadă supusă schimbărilor majore în ceea ce privește nu numai structurile economice și instituționale, dar și mentalitățile colective aflate în fața „asaltului” modernizării. Dincolo de ceea ce era concretizibil în acest proces de dezvoltare și modernizare a societății transilvănene, transformările cu cel mai profund impact asupra destinelor umane operau la un alt nivel, cel al existenței cotidiene. „Ceea ce se schimbă de fapt, acum, sunt ritmurile vieții private, cotidiene.”² Atenția noastră se va concentra în special asupra realităților din mediul rural, știut fiind faptul că românii, populația majoritară a provinciei, trăiau preponderent la țară, mediul urban fiindu-le până nu demult inaccesibil³. Oricum, nu numai la noi, dar și la alte popoare din spațiul european s-au manifestat viziuni diferite în privința comportamentului matrimonial la săteni și la orășeni, datorită modurilor de viață diferite. Vom face apel nu numai la cadrul legal prescris de legiuitori și moraliști (laici și teologi), ci vom încerca să surprindem și atitudinile conturate de-a lungul timpului în cadrul comunităților sătești și reflectate în creațiile folclorice, în documentele statistice sau în actele oficiale elaborate de către autorități.

Prin urmare, vârsta partenerilor în momentul căsătoriei, prin complexitatea interacțiunilor și a consecințelor, nu era o chestiune la latitudinea celor „doi actori” implicați în mod direct. Tocmai de aceea, biserica și puterea laică deopotrivă au fost interesate în reglementarea foarte minuțioasă a acestui aspect ce viza valabilitatea încheierii mariajului. În Imperiul Habsburgic, începând cu perioada absolutismului luminat, s-au conturat noi raporturi între biserică și

stat, caracterizate prin tendința puterii seculare de a-și subordona biserica. Treptat, s-a produs și laicizarea dreptului, regulile de drept laic fiind incluse în dreptul canonic, biserica limitându-și puterea de coercițiune la instrumentele de ordin moral, lăsând locul autorității laice în a exercita coercițiunea socială⁴. O dovadă clară în acest sens este Decretul imperial al lui Iosif al II-lea din 6 martie 1786, privind reglementarea regimului căsătoriilor în Transilvania, completat de Ordonanța Guberniului Transilvaniei din 12 mai același an, care limitau competența organelor bisericesti în materie de căsătorie și viață matrimonială⁵.

„Dualismul” stat-biserică în privința căsătoriei în cursul secolului al XIX-lea s-a manifestat la început prin recunoașterea reciprocă a domeniilor în care urma să se exercite influența părților, clarificându-se, în același timp, multiplele aspecte ce pregăteau încheierea căsătoriei. Cadrul legislativ laic care reglementa în Transilvania, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, problema încheierii și anulării căsătoriei era compus în principal din următoarele acte: *Codul civil austriac*, introdus în Transilvania prin Patenta imperială din 29 mai 1853, *Legea despre căsătoriile catolicilor în Imperiul Austriac*, promulgată prin Patenta din 8 octombrie 1856, *Legea despre complinirea armatei în Imperiul Austriac*, din 29 septembrie 1858, *Legea specială asupra căsătoriei*, din 25 mai 1868, și *Legea XXXI* din 1894. Din punct de vedere ecleziastic, referitor la căsătorie, normele dreptului canonic pentru ortodocși au fost expuse de Andrei Șaguna în lucrările *Cunoștințe folositoare despre trebile căsătoriei spre folosul preoțimii și al scaunelor protopopești*, Sibiu, 1854, și *Compendiu de dreptul canonic*, Sibiu, 1868. Pentru greco-catolici, indispensabile erau lucrările lui Samuil Micu, *Teologie dogmatică și moralicească despre Taina căsătoriei*, Blaj, 1801, și Petru Maior, *Procanon*.

Comparând normele și canoanele bisericesti cu textele legislative ale puterii seculare elaborate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, constatăm influența reciprocă în definirea modalităților de realizare a căsătoriei și în desfășurarea normală a vieții de familie. Ortodocși sau greco-catolici (Andrei Șaguna, Al. Grama, Ioan Rațiu etc.), mulți reprezentanți autorizați ai bisericilor românești au acceptat gestionarea în comun a unor atare probleme. Pentru Șaguna, rolul social al bisericii era preponderent spiritual și moral. Autori-

tățile civile trebuiau să vegheze la relațiile dintre cetățeni, la drepturile și îndatoririle acestora, într-un cuvânt la „forma materială” a căsătoriei⁶. Prin urmare, vârsta la căsătorie a fost influențată de legislația bisericească și de cea laică, de practicile și prejudecățile populare, de realitățile socio-economice etc. Firesc, majoritatea căsătoriilor încheiate de tinerii români în perioada cercetată s-au încadrat în ceea ce era prescris de stat și biserică. Cu toate acestea, realitatea a fost mult mai complexă, cazurile pe care le vom discuta ilustrând tocmai varietatea și complexitatea comportamentului demografic al românilor transilvăneni.

Într-un studiu privind evoluția populației Transilvaniei elaborat în anul 1878, George Barițiu remarcă faptul că „până în anii din urmă, cei mai mulți tineri se însurau până la etatea de 24 ani și cele mai multe tinere, de la 15 până la 20 de ani”⁷. Firește, remarca lui Barițiu se bazează atât pe observarea nemijlocită a realităților contemporane, cât și pe cunoașterea cadrului legislativ. Să vedem însă care sunt regulile statuete de stat și biserică în acest sens. Astfel, în conformitate cu prevederile Patentei imperiale din 29 mai 1853, pentru introducerea în Transilvania a Codului civil austriac, aspectele privind valabilitatea unei căsătorii, separarea de pat și masă precum și divorțul rămâneau în competența organelor bisericești. *Legea despre căsătoriile catolicilor în Imperiul Austriac* stipula că „dacă pruncii nu au 14 ani și fetele 12 ani, să nu se poată căsători (deși sunt dezvoltăți fizic) până nu au dispensă”⁸. Andrei Șaguna, în conformitate cu canoanele Sfinților Părinți, consideră că „impuerii se dicu cei mai tineri de 14 ani, ear copilele mai josu de 12 ani”⁹. Trebuie să precizăm că și la sfârșitul secolului al XIX-lea, în cunoscuta *Enciclopedia Română* redactată sub coordonarea lui Cornel Diaconovich, se menționa că „etatea canonică la căsătorie este 12 ani pentru femei și 14 ani împliniți pentru bărbați, ca și după dreptul roman, presupunându-se că la această etate mirii au deja maturitatea corporală și spirituală pentru matrimoniu”¹⁰.

Căsătoriile încheiate de tineri aflați la o asemenea vârstă fragedă, e drept, nu foarte multe atestate în documentele vremii, adeseori eșuau deoarece partenerii nu erau, de regulă, pregătiți pentru viața de familie. O demonstrează aceasta și procesul de divorț judecat de tribunalul matrimonial protopopesic din Câmpeni în anul 1867, în

care Rafila N. din Vidra de Jos solicită despărțirea de soțul ei Ioan B. din Neagra. Din dosarul aflat spre dezbatere aflăm informații interesante privind modul în care s-a încheiat căsătoria celor doi și relațiile de familie în cadrul cuplului. Potrivit declarațiilor tatălui fetei și ale martorilor, soțul a venit într-o noapte și profitând că părinții acesteia erau plecați la grajdul unde-și țineau animalele, „au furat-o” și au dus-o la casa mirelui, unde, noaptea, preotul localnic i-a căsătorit¹¹. Acest tip de căsătorie clandestină, practicat de unii preoți care eludau normele canonice și legale, erau aspru înfierate de autorități și de forurile ecleziastice, care au încercat să le combată prin toate mijloacele. La mijlocul secolului al XIX-lea, căsătoriile „sălbaticе” sau „clandestine”, cum erau denumite în documentele de epocă, erau un fenomen prezent atât la românii (ortodocși și greco-catolici) din Transilvania, cât și la alte etnii, bunăoară la maghiarii reformați din unele sate din jurul Clujului¹². Oficiate de preoți noaptea la casa mirilor sau la casa parohială, aceste căsătorii erau încheiate de băieți ce nu fuseseră la tragerile la sorți pentru armată, de tineri aflați în relații de rudenie sau de tineri ce nu aveau vârsta legală admisă. Revenind la solicitarea de divorț a Rafilei N., din documente se conturează o situație extrem de controversată privind vârsta fetei în momentul căsătoriei. Conform adevărții eliberate la 28 august 1867 de către „antistia comunală”, Rafila N. avea 27 de ani, prin urmare era născută în anul 1840. Cum cununia a fost „oficiată” în anul 1850 în noaptea dinaintea începutului postului Crăciunului (14 noiembrie), rezultă foarte clar că fata abia avea împliniți 10 ani – acceptând faptul că se născuse în ianuarie 1840, cel mult în momentul cununii se apropia de împlinirea a 11 ani¹³. Apare lesne de înțeles acum de ce se încheiau căsătoriile clandestine sau sălbaticе: erau economisite taxe de plătit pentru cereri de dispensă care ar fi putut fi respinse.

Astfel de situații evidențiază „abaterile” de la normele legale și morale care, la fel ca la alte popoare din spațiul european, influențau bunul mers al vieții matrimoniale în satul românesc transilvănean din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Și cazul următor este semnificativ în acest sens, Ana P. din Câmpeni, solicitând protopopului, la 30 decembrie 1851, despărțirea de soțul ei: „Mai josu subscrisa, cu mare jele și a inimii durere cu plecăciune dau de știre și fac lucrul cunoscut despre aceia: cum că eu cu mare silă m-am cununat cu

N. Ioan a lui Nicolae din Neagra, care nu numai rău m-o bătut, și hainele de pe mine le-au rupt, dar și roabă m-au ținut 3 zile într-o casă închisă și după aceea doară și prin ceva vrăji m-au dus la cununie. Precum eu nici de cununia aceea mai nimica nu știu, și după Înaltele porunci de acum nefiind de vârstă, fiindu numai de 13 ani m-au putut lesne sili, amăgi și înșela; dar ce e mai mult că numitul meu nebărbatul Ioan, precum am înțeles, necum după poruncile de acum să fie de 20 de ani, dar nici după S. Pravila n-au fost ajuns vârsta de căsătorie, nefiind încă deplin de 14 ani..."¹⁴

Fixarea acestor limite canonice (12 ani pentru fete și 14 ani pentru băieți) nu a atras după sine contractarea căsătoriei imediat ce tinerii ajungeau la vârsta respectivă. Nu de puține ori potențialii parteneri nu întruneau la acea vârstă condițiile normale de dezvoltare fizică și psihică. De altfel, statul a căutat să „corecteze” limitele cronologice minime prescrise de legislația ecleziastică, iar atunci când secularizarea s-a impus definitiv în materie de căsătorie, când s-a introdus obligativitatea registrelor de stare civilă laice și a înregistrării nașterilor, căsătoriilor și deceselor de către autoritățile laice, vârsta minimă la căsătorie a fost modificată. Astfel, Legea XXXI din 1894 stipula: „cei de etate nedezvoltată nu se pot căsători; bărbatul ajunge la etate dezvoltată la 18 ani, femeia la 16 ani”, doar Ministerul Justiției fiind abilitat să acorde dispensă de vârstă pentru căsătorie¹⁵.

După desființarea regimentelor grănicerești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea, autoritățile austriece au fost extrem de atente la fenomenul căsătoriei tinerilor. Legile militare impuneau ca vârstă minimă la căsătorie pentru bărbați 22 de ani, după ce aceștia participaseră deja la cele trei trageri la sorți pentru armată. Patenta imperială din 29 septembrie 1858, ce introducea o lege nouă despre recrutarea armatei, interzicea categoric tinerilor sub 22 de ani să se căsătorească. Datoria de a efectua serviciul militar era generală și intra în vigoare în anul împlinirii vârstei de 20 ani, dată de la care fiecare tânăr era obligat să participe la cele trei trageri la sorți organizate în fiecare comunitate de către autoritățile militare¹⁶. Forurile ecleziastice au trimis în repetate rânduri circulare protopopilor și preoților pentru a respecta cu strictețe prevederile legilor militare austriece, insistându-se pe faptul că nu puteau fi cununați tinerii ce

au împlinit 20 de ani și care până la 22 de ani nu participaseră cu clasa lor de recrutare la cele trei trageri la sorți¹⁷.

Dincolo de cadrul oficial, legislativ, în care se încadrau o mare parte din căsătoriile încheiate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cercetarea de arhivă dezvăluie o realitate complexă a lumii tradiționale românești din Transilvania. Cei ce ieșeau din prevederile legale, bisericești și militare, au recurs de cele mai multe ori la dispense, solicitând forurilor ecleziastice și civile permisiunea de a întemeia o familie. Numărul mare de dispense – inclusiv cele pentru minoritate – relevă situații, cazuri care nu concordau cu normele oficiale, deoarece problemele, dorințele indivizilor, familiei sau comunității nu au coincis întotdeauna cu ceea ce impunea. În pragmatismul lor, atât biserica, cât și statul au acceptat deviațiile, dar numai în măsura în care acestea nu contraveneau intereselor lor majore.

În funcție de fiecare situație, „dosarul” trimis episcopilor pentru dispensare de minoritate era însoțit de o motivație serioasă a necesității încheierii căsătoriei respective și trebuia să conțină mai multe piese: acceptul părților, declarația tinerilor că nu erau siliți la acea căsătorie, un „certificat” medical în cazul fetelor, care să ateste că erau suficient de dezvoltate pentru a duce greutățile unei vieți familiale pentru băieți era nevoie de licență de la comandamentul militar; în sfârșit, erau anexate extrasele din matricolele de botezați ale parohiei unde se născuse tânărul(a), pentru a se cunoaște vârsta suplicantului¹⁸. După Legea XXXI din 1894, dosarul trebuia să mai conțină și dispensa de minoritate eliberată de autoritățile civile. Redăm în continuare fragmente din scrisoarea adresată la 19 mai 1858 episcopiei greco-catolice din Gherla de către protopopul Simion Bocșa, scrisoare ce însoțește „dosarul” cu toate actele corespunzătoare obținerii dispensei: „Pentru ca tânărul Andrei C. din Girolt, după ce aicea cu toată umilitatea sub *A* alăturatul document de tot e mântuitu de Miliție [serviciul militar – n.a.] – pentru ca pe încredințata lui Palagia H., care după Extractu Matriculariu de sub *AA* numai cu începutul anului 1859 ar împlini 15 ani, și pe care atestatu medicu de sub *BB* o adeverește a fi abilă spre purtarea sarcinilor căsătoriei – și pentru că nu se află între dânșii nici o altă împiedecare, cu toată umilitatea am a mă ruga Mărimii Tale Domnului nostru episcop să se îndure părintește a îi binecuvânta, ca laolaltă să se

poată pe lege cununa... ”¹⁹. După cum se poate remarca din extrasul matricular de botez anexat dosarului, fata era născută în 30 octombrie 1844, prin urmare în momentul solicitării dispensei ea abia avea 13 ani și 6 luni!

Cazul nu este singular, după cum lasă să se înțeleagă un cântec popular de la sfârșitul secolului al XIX-lea: „Frunză verde lemn uscat,/ Tinerel m-am însurat,/ Tinerică mi-am luat,/ Numai de *treispzece* ani,/ Și iubea numai ciobani”²⁰. În creațiile folclorice adunate și publicate în epocă, apar nu o dată referiri la o atare vârstă fragedă; fie că doinele, cântecele sau strigăturile sunt expresia dorințelor, fie că sunt expresia reflecției „post-factum” asupra vârstei la căsătorie, ele surprind practici sociale, un univers mental atestat nu de puține ori de documentele oficiale ale autorităților administrative sau bisericești.

Asemenea eșantioane de folclor, înregistrate și fixate în scris în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ne pun în contact nemijlocit cu viziunea țărănească față de problema studiată de noi. Or, având în vedere faptul că toate aceste creații folclorice îmbracă de cele mai multe ori haina unei expresii culturale, că reprezintă anumite modele de civilizație, ele pot fi utile demersului științific ce vizează sondarea vieții private, a intimității celor care au trăit în lumea rurală ardeleană²¹. De exemplu, în numeroase texte populare apare regretul contractării unei căsătorii timpurii de către tinerele fete, ajunse să facă față vieții cu toate greutățile și implicațiile inerente unei căsătorii: „Foaie verde păr uscat,/ Tânără m-am măritat/ Și rea soacră-am căpătat”²². Sau, un alt exemplu din care răzbate același regret pentru schimbarea statutului social ca urmare a căsătoriei precoce : „Fost-am tânără copilă,/ Doru-mi plânge și suspină/ Și frunzele cad de milă./ Cine naib-a pomenit,/ Cât în lume a trăit/ Din copilă tinerea/ Nevastă cu voie rea?”²³.

Revenind la dispensele de minoritate studiate, cele mai multe dintre ele sunt asemănătoare cu cea prezentată mai devreme, iar ca motivație privind necesitatea acordării dispensei se invocă starea materială precară a unuia dintre viitorii miri și dragostea adâncă dintre parteneri. Cazul Mariei B. din Giulești, în vârstă de 15 ani și 5 luni, este simptomatic în acest sens: era iubire mare între tineri, deoarece de doi ani aveau „relații amoroase”; familia fetei se găsea

într-o situație materială grea, având în grijă mai mulți copii mici și pe bunicul bătrân și bolnav; părinții fetei erau, la rândul lor, „bătrâni și neputincioși”. Prin căsătoria Mariei, cel mai mare dintre copii, se spera că un ginere harnic va ușura treburile gospodăriei și va aduce o ameliorare materială în cadrul familiei B.²⁴

La fel de relevant se arată și dosarul 4.243/1858, unde este conținută cererea de dispensă din octombrie 1858 pentru C. Iulișca din Nicula, în vârstă de 14 ani și 6 luni. În dosar se află în primul rând o „adeverință” semnată de parohul satului și de 3 martori, prin care viitorul socru acceptă ca fata ce se va mărita și soțul ei să aibă drepturi egale la moștenirea averii: „Mai josu scrișii adevărimu cumcă colonul Ștefan C., economu [agricultor, țaran – n.a.] din Nicula, neavându el nice un fiu de genul bărbătesc, fără numai 4 fete, dintre care una, Iulișca, umblătoare în al 15-lea anu, dorindu a-o mărita după junele George P. de 23 ani, înaintea noastră descoperindu-și despre toate părțile așa bunăvoință, primește pe numitul june în moșie de ajutoriu, ajungând acuma la inabilitate și în stare nefiindu singur a porta tote onore patriei, mărintându-și a sa fiică Iulișca după el și ei asămenia totu dreptu și după moartea lui egalitatea împărțirei tuturor mobilelor și imobilelor precum celelalte fiice”²⁵. Fenomenul acesta a fost destul de răspândit la români: atunci când o familie nu avea decât fete, una dintre ele, de regulă cea mare, își aducea soțul în casa ei. Femeia avea în acest caz rolul social al unui bărbat, pentru a împiedica dispariția unei gospodării, românii numind acest gen de căsătorie „gînerire pe curte”²⁶. Într-o altă adeverință aflată la dosar, preotul satului certifică liberul consimțământ al tinerilor exprimat în fața martorilor: „Subscrisul adevăresc cum că junii George P. de 23 ani cu Iulișca C. umblândă în al 15-lea an, pășind ambii către S. Căsătorie... întrebându-se și după aceea ambii confruntându-se a treia oară înaintea martorilor Ion P. și Vasile P., cercându-se despre a lor mutuă plăcere și împrumutatu consensu, au descoperit cum că dînșii numai din plăcerea și dragostea care o au una persoană către alta voiescu a se lua și a păși la taina S. Căsătorii”²⁷.

În general, episcopia răspundea favorabil acestor cereri de dispensare de minoritate, însă îl sfătuia pe preot să mai amâne căsătoria, deoarece fata era prea tânără pentru a face față greutăților de familie. Preotul avea misiunea să arate fetei în ce constau responsabi-

litățile ce-i vor reveni după căsătorie, iar dacă părțile nu și-ar fi exprimat intenția să renunțe, el trebuia să încheie căsătoria solicitată. Trebuie precizat faptul că în numeroase cereri de dispensă se sugera un posibil „șantaj” la care ar recurge tinerii, în eventualitatea că forurile ecleziastice nu vor acorda dispensarea solicitată: partenerii oricum au avut legături amoroase înainte, prin urmare ei vor prefera să trăiască în concubinaj, deci ar fi mai potrivit să obțină dispensa pentru a se putea căsători legal²⁸. Cele mai multe dispense sunt pentru fete, fapt ce reflectă poziția ingrată a femeii, obligată de timpuriu să-și asume responsabilități majore. Familiile numeroase, cu mulți copii mici, cu bătrâni bolnavi, cu o existență precară etc. se grăbeau să-și căsătorească cât mai repede fetele, în speranța unei îmbunătățiri a situației materiale sau a ușurării greutăților gospodăriei, deoarece „nu era speranța ca între grelele ei împrejurări să se poată mărita cu altul”²⁹. Dacă, din nefericire, fata era și cea mai mare dintre copii, prin această căsătorie prematură i se transferau o parte din problemele familiei. De multe ori, din dispense răzbate clar faptul că viitorii soți acceptau susținerea familiei fetei, chiar motivând că unirea lor are și acest scop, precum se arată în cererea din 5 februarie 1900 înaintată episcopiei de la Gherla: „Tatăl miresei răposând în 7 ianuarie 1900 și rămânând părinții săi, respectiv moșii miresei în etate de peste 85 ani slabi fără nici un sprijin, iar maica miresei foarte debilă și bolnavă, mirele voiește a merge în casă ca ginere pentru susținerea gospodăriei”³⁰. Autoritatea bisericească și cea laică încercau să descurajeze cât mai mult încheierea unor căsătorii premature, prin prevederi legislative, prin birocrăția obținerii unei dispense de minoritate etc. Cu toate acestea, la presiunea comunității, a indivizilor ce amenințau cu concubinajul sau cu încheierea numai a căsătoriei civile (după 1895), autoritățile ecleziastice cedează.

Dincolo de abaterile constatate până acum, care este însă atitudinea generală, majoritară, în legătură cu vârsta medie la căsătorie a românilor din Transilvania în intervalul temporal analizat? Un răspuns la această întrebare se poate contura pe baza datelor obținute prin prelucrarea registrelor parohiale de stare civilă, în care erau trecute informații privind vârsta mirilor. Astfel, din eșantioanele cercetate rezultă o imagine puțin diferită de cele arătate anterior. Pentru perioa-

da 1850-1914, în Ardeova (jud. Cluj), vârsta medie a băieților la prima căsătorie a fost de 24,3 ani, iar cea a fetelor de 19,2 ani, în vreme ce în Așchileul Mic (jud. Cluj) la băieți s-a conturat o medie de 25,1 ani, iar la fete de 19,8 ani³¹. Rezultatele pentru alte comunități ardelenne sunt oarecum identice: în Brăișor (jud. Cluj), între 1850 și 1880, bărbații aflați la prima căsătorie aveau în medie 24,2 ani și fetele 18,6 ani, în Apahida (jud. Cluj) pentru aceeași secvență cronologică vârsta medie a băieților la prima căsătorie era 24,9 ani, iar a fetelor de 20,8 ani, iar în Bălan (jud. Sălaj) bărbații se căsătoreau, în medie, la 24,4 ani și fetele la 21,1 ani³².

Și alte microzone studiate relevă un comportament asemănător față de vârsta medie la căsătorie pentru românii ardeleni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, în Gilău (jud. Cluj), vârsta medie a bărbaților la prima căsătorie a fost de 24 ani, iar a fetelor de 19,4 ani; în Așchileul Mare (jud. Cluj), la bărbați s-a înregistrat o medie de 24,3 ani și la femei de 19,8 ani³³. Se remarcă, la toate comunitățile studiate, că băieții se căsătoreau, în general, la o vârstă de peste 24 de ani, după ce participaseră deja la cele trei trageri la sorți pentru armată. Prin urmare, rigoarea legilor militare austriece, dublată de „vigilența” forurilor ecleziastice, a modelat ca vârstă medie la căsătorie pentru bărbații din Transilvania o valoare de 25 de ani, ce a cunoscut ușoare variații, în funcție de particularitățile locale; în schimb, pentru femei, vârsta medie la prima căsătorie a variat între 18 și 21 de ani. Datele de mai sus constituie o dovadă elocventă a faptului că, dincolo de deviațiile inevitabile, surprinse aleatoriu în lucrarea de față, prin dispensele analizate sau alte categorii de izvoare, se poate contura un model marital pentru românii transilvăneni în epoca modernă. Acest model este apropiat de cel al altor popoare din spațiul central și sud-est-european, unde femeile se căsătoreau în medie pe la 20 de ani, iar bărbații în jurul vârstei de 25 de ani³⁴.

Radiografierea legislației ecleziastice și civile din Transilvania referitoare la căsătorie relevă caracteristica fundamentală a relației stat-biserică în epoca modernă, și anume treptata subordonare a bisericii intereselor statului. Statul modern intervine, corectează și corelează momentele majore din viața individului, în așa fel încât acestea să corespundă cerințelor noi de organizare. Ceea ce ținea de intimitatea individului, de fericirea și împlinirea sa ca ființă umană, se su-

pune unui control extern, public. Comunitatea locală nu putea rămâne nici ea străină de aranjamentele indivizilor, încât peste presiunea transmisă de cadrul legislativ și moral prescris de stat și biserică s-a adăugat și „diplomația” comunitară pentru evitarea situațiilor conflictuale. Toate acestea au condus la românii ardeleni, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la un comportament demografic extrem de complex, care, lăsând la o parte extremele reliefate și prin cele câteva eșantioane desprinse din colbul documentelor în rândurile de față, se înscrie într-un model mult mai larg, specific fie altor etnii din spațiul transilvan³⁵, fie altor popoare din imediata noastră vecinătate. În rândurile de față nu ne-am propus să epuizăm subiectul – extrem de generos, dar și dificil în același timp, al unei componente esențiale a modelului marital la românii din Transilvania în epoca modernă; am încercat mai degrabă să creionăm o discuție asupra unei probleme abordabile din unghiuri diferite, sperând că vom stârni interesul și al altor specialiști din domeniile istoriei, antropologiei, istoriei bisericii etc.

Note

¹ J. Hajnal, „European Marriage Patterns in Perspective”, în vol. *Population in History*, ed. by D.V. Glass and D.E.C. Eversley, London, 1965, p. 101; J.E. Knodel, *Demographic Behavior in the Past. A Study of Fourteen German Village Populations in the 18th and 19th Centuries*, Cambridge, 1988, p. 448.

² Sorin Mitu, *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania la începutul epocii moderne*, Cluj-Napoca, 2000, p. 195.

³ În anul 1850, în fostul principat Transilvania, numărul românilor care trăiau în orașele ardeleni era de 40.394, în timp ce în mediul rural locuiau 1.185.225, adică aproape 96% din totalul populației românești. Cf. Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000, p. 197 sqq.

⁴ *Istoria dreptului românesc*, vol. II, partea I, București, 1984, p. 218; Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca, 1997, p. 162 sq.

⁵ Vezi textul acestei legi la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, *Cartea românească veche*, nr. 941.

⁶ Keith Hitchins, *Orthodoxy and Nationality. Andrei Șaguna and the Romanians of Transylvania, 1846-1873*, Cambridge, Massachusetts and London, 1977, p. 249. Șaguna însuși afirma că „o parte a căsătoriei este bisericească, iar cealaltă este mirenească. Partea cea bisericească din căsătorie este aceea ce alcătuiește taina căsă-

toriei precum este: Materia, Forma, Slujitoriul și Primitoriul căsătoriei. Partea cea mirenească din căsătorie cuprinde în sine relațiunile cetățene, casnice, care se fac prin contract civil – despre partea bisericii a căsătoriei, adică despre taina nunteei judecă stăpânii bisericești, precum este validitatea sau nevaliditatea tainei căsătoriei, pricinile de despărțire totală sau parțială a căsătoriei – pricinile spre stricarea logodnei prin mire sau mireasă. Despre partea politică a căsătoriei judecă stăpânirile politice, precum sunt: zestrele și alte tocmele ale căsătoriei...” Apud Andrei Șaguna, *Cunoștințe folositoare despre trebile căsătoriei spre folosul preoțimei și al scaunelor protopopești*, Sibiu, 1854, p. 10.

⁷ Apud I.I. Adam, I. Pușcaș, *Izvoare de demografie istorică. Vol. II, secolul al XIX-lea – 1914. Transilvania, București*, 1987, p. 272.

⁸ *Buletinul guvernului provincial pentru marele principat al Transilvaniei, Sibiu*, 1856, p. 522.

⁹ Andrei Șaguna, *Compendiu de dreptul canonic*, Sibiu, 1868, p. 58. Același autor recomanda în altă lucrare „și păzirea ordinilor împărătești, care sunt prescrise, precum sunt: ca mirele să aibe 22 de ani, iar mireasa 15 ani; ca nevârstnicii numai după dobândirea slobozeniei de către stăpânirea bisericească și politică să se poată căsători”; cf. *Cunoștințe folositoare despre trebile căsătoriei...*, p. 5 sq.

¹⁰ *Enciclopedia Română*, vol. II, Sibiu, 1900, p. 337.

¹¹ „ducându-mă eu la alte gajduri unde țin vitele de m-am culcat, el cu maica sa și cu George Petru a Puchi... pe fată me-o furat-o în acea noapte de acasă”; cf. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Alba, *Fond Protopopiatul ortodox Zlatna de Sus (Câmpeni)*, f. 75.

¹² Simion Retegan, „Realități demografice ale satului românesc din nordul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea”, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, coord. N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 170 sq.; Pakot Levente, *Evoluția demografică a satului Viștea în epoca modernă*, lucrare în ms.

¹³ Potrivit declarației martorului Ioan Goia din Vidra, fata „au fostu ca de 11 ani când s-au măritatu”, cf. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Alba, *Fond Protopopiatul ortodox Zlatna de Sus (Câmpeni)*, f. 93v.

¹⁴ *Ibidem*, f. 13.

¹⁵ Ștefan Laday, *Codul civil general austriac*, Cluj, 1924, p. 199.

¹⁶ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Cluj-Napoca, 1999, p. 82.

¹⁷ Vezi bunăoară circulara lui Andrei Șaguna din 28 aprilie 1866, în Arhiva Mitropoliei Ortodoxe Sibiu, Circulare, nr. cons. 295 din 1866 sau nr. cons. 784 din 1868 ș.a.m.d.

¹⁸ Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 153.

¹⁹ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, *Fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla*, dosar 2001/1858, f. 1 (în continuare: A.N.D.J.C., *Fond EGC*).

²⁰ Simion Florea Marian, *Nunta la români. Studiu istorico-etnografic comparativ*, ediție de T. Teaha, I. Șerb, I. Ilișiu, București, 1995. De altfel, mărturii din secolul al XVIII-lea vorbesc de numeroase situații în care fetele din provincie se căsătoreau frecvent în jurul vârstei de 12 ani; cf. Toader Nicoară, *op. cit.*, p. 164.

²¹ Sorin Mitu, „Imagini populare ale feminității în surse ardeleno de la începutul secolului al XIX-lea“, în vol. *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania...*, p. 196 sqq. Prea puțin explorată în sensul decriptării elementelor de viață privată și intimitate a fost și poezia cultă de inspirație populară, precum aceea a lui George Coșbuc bunăoară, despre care L. Rebreanu spunea că „a introdus pe țărani noștri în poezie, țărani adevărați, cu păcate și cu calități mari, cu dureri și bucurii, oameni întregi“; cf. George Coșbuc, *Poezii*, București, 1966, p. 383.

²² J.U. Jarnik, A. Bârseanu, *Doine și strigături din Ardeal*, ediție definitivă de Adrian Fochi, București, 1968, p. 269. O variantă asemănătoare a cules și N. Pauleti în prima jumătate a secolului al XIX-lea: „Copiliță cu părinți,/ Nu grăbi să te măriți!/ Copila n-o ascultat/ Degrabă s-o măritat,/ Rea soacă ș-o căpătat“; cf. N. Pauleti, *Scrieri. Poezii originale. Folclor. Traduceri din Ovidiu*, ediție de I. Chindriș, București, 1980, p. 249 sq.

²³ J.U. Jarnik, A. Bârseanu, *op. cit.*, p. 274.

²⁴ A.N.D.J.C., *Fond EGC*, dosar 1.850/1860.

²⁵ *Ibidem*, dosar 4.243/1858, f. 4.

²⁶ Paul H. Stahl, *Triburi și sate din sud-estul Europei. Structuri sociale, structuri magice și religioase*, București, 2000, p. 122.

²⁷ A.N.D.J.C., *Fond EGC*, dosar 4.243/1858, f. 3.

²⁸ „Tinerii se iubesc foarte și e pericol să trăiască împreună în fărădelegi...“, cf. A.N.D.J.C., *Fond EGC*, dosar 1.421/1900, f. 3; Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 154.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ A.N.D.J.C., *Fond EGC*, dosar 1.014/1900, f. 1.

³¹ Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 112.

³² Ioan Bolovan, „Considerații istorice și statistice privind căsătoria în Transilvania între 1851-1918“, în vol. *Familie și societate în Transilvania*, coord. I. Costea, V. Orga, Cluj-Napoca, 1999, p. 50.

³³ Adriana Florica Muntean, „Considerații privind problema familiei și a structurii ei de-a lungul secolului al XIX-lea în satele Gilău și Alunișu (jud. Cluj)“, în vol. *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, coord. Sorina și Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 1995, p. 139; Roxana Alina Oprescu, „Reconstituirea familiei din Așchileul Mare în a doua jumătate a sec. al XIX-lea“, în vol. *Familie și societate în Transilvania*, coord. I. Costea, V. Orga, p. 64.

³⁴ Rudolf Andorka, „Birth Control in the 18th and 19th Centuries in some Hungarian Villages“, în *Local Population Studies*, 22, 1979, p. 40.

³⁵ A se vedea despre problema căsătoriilor mixte într-un mediu multiconfesional, inclusiv aspecte referitoare la vârsta medie la căsătorie, cartea recentă a lui Gheorghe Șișeștean, *Etnie, confesiune și căsătorie în nord-vestul Transilvaniei*, Zalău, 2002, p. 65-103.